

EL PERÍODE HEL·LENÍSTIC.

Característiques generals.

«Hel·lenisme». Els historiadors solen emmarcar-lo entre dues dates: de l'any 323 a.c. en el qual mor Alexandre el Gran, als seus trenta-dos anys (Aristòtil mor el 322), i el 30 a.c. quan, després de la derrota de Marc Antoni i Cleopatra a Accio, Octavi incorpora Egipte a l'imperi com a província.

El què caracteritza hel·lenisme és la gran expansió de tot allò que és grec com element civilitzador.

Es solen admetre diferents períodes al llarg d'aquests quasi tres-cents anys:

- el primer, des del 323 fins al 280 a.c. desintegració de l'imperi conquerit per Alexandre i la fixació de noves monarquies;

- el segon, del 280 al 168 a.c. que correspon a l'esclat de la civilització hel·lenística, quan varis regnes competeixen en esplendor cultural, que conclou amb l'amenaça del poder conqueridor de roma, que s'estén per tot el mediterrani;

- la tercera etapa, del 160 al 30 a.c. que és d'empobriment, amb un progressiu declinar i una submissió cada vegada major a Roma. Només recordar que des del 143 a.c. tota Grècia queda sotmesa a l'autoritat de Roma.

Els termes hel·lenisme o hel·lenístic són derivats del verb grec «hellenínzein», que significa «parlar grec» o «actuar com grec». Va ser la llengua la portadora de les idees i els modes civilitzadors de Grècia, que es va disseminar per tota l'àmplia zona recorreguda per les tropes d'Alexandre. La llengua comú, «Koinè diálektos», va servir a l'expansió de l'esperit grec, amb el seu art, la religió, la literatura, la seva filosofia i la seva ciència. «Grec era ja -com va dir Isòcrates- no tan sols aquell que fos hel·lènic per origen, sinó també tot el que participés de l'educació hel·lènica».

Amb l'esclat de hel·lenisme, a l'aparèixer les noves monarquies i consolidar-se els nous poders fàctics, els horitzons pròxims de la convivència ciutadana van quedar destruïts o esquinçats. Els ciutadans advertien que ja no estaven en les seves mans el destí de la «polis», ni la seva llibertat, sinó que depenien d'un poder superior, d'un monarca o fins i tot de la divinitat Fortuna.

Però hi ha dues notes a recordar: en primer lloc que la crisi de la ciutat no apareix a finals del segle IV, sinó que ve de molt abans i tan sols s'aguditza llavors agònicament. En segon lloc que la ciutat segueix conservant el seu paper com a focus cultural.

Si recordem Plató i Aristòtil i el seu concepte de polis, veurem la diferència que es

dóna en aquest moment. Pels filòsofs de hel·lenisme l'ideal del savi no té ja un destí cívic, sinó apolític. El que és característic és que ara es pensa en un individu que pot viure al marge de la col·lectivitat cívica i ser feliç. El savi és un cosmopolita. Els seus deures són ja no els cívics de tal o qual estat, sinó els de tot ésser humà, membre d'una ciutat sense fronteres, sense classes ni compromisos de grup.

Juntament a la crisi política hi ha una crisi més àmplia, que comporta una falta de fe en els Déus antics i en les tradicions. Per això les filosofies es caracteritzen per afirmar-se com a sabers de salvació i com sistemes de creences i de pràctiques. L'individualisme és un tret destacat de l'època.

El caràcter sistemàtic i la conclusió ètica defineixen dos aspectes essencials de les filosofies hel·lenístiques. Al proposar el filosofar com un camí de salvació, amb una finalitat pragmàtica, la d'assegurar la felicitat i la serenitat d'ànim, està clar que convé assegurar la teoria mitjançant el sistema que garanteix l'íntima coherència, no necessitada d'aspectes externs. I també està clar que la saviesa, té una finalitat moral. La felicitat del savi és el «télos», l'últim objectiu, i aquesta felicitat coincideix amb la conducta raonable, justa, i en harmonia amb la nostra natura.

El filòsof no és ja com Sòcrates, un buscador incansable de la veritat, sinó més aviat un predicador d'una veritat ja trobada i provada, en la que creu com en una doctrina de salvació. Per això el tipus ideal ja no és l'investigador, sinó el «sophós», lliure i autàrtic i feliç.

ELS CÍNICS.

Ja antigament es qüestionava als cínicos com una autèntica escola filosòfica, i se'ls considerava com una actitud en front de la societat i la vida. Els cínicos no van fundar una escola, ni van edificar una teoria complicada, amb una lògica, una física i metafísica, ni una ètica amb sòlids dogmes. Filòsofs de carrer, desarrelats, populars, els cínicos signifiquen un rebuig de la cultura i de la civilització superior, i la recerca d'un nou ideal de vida.

Eren anomenats «els gossos». Va ser Diògenes de Sinope qui es va fer famós amb el sobrenom del «gos», ja que tant ell com els seus amics feien en públic allò que es sol fer en privat...Els cínicos, que proposaven un retorn a la natura, i un rebuig de les convencions i artificis de la civilització, van prendre com a exemple el comportament dels animals.

Era una secta de predicadors de carrer, units per una doctrina força senzilla: rebuig de les convencions de la cultura i la urbanitat, retorn a la naturalesa, admetent com a valors fonamentals la llibertat d'acció i de paraula, la virtut individual, l'esforç i l'austeritat, descartant tot tipus de plaer, insistint en l'autosuficiència de l'individu per la subsistència i la felicitat. Rebels més que no pas revolucionaris, prediquen la llibertat radical de l'individu; que no ha de ser sotmesa a altres normes que les de la seva pròpia naturalesa. En això consisteix la virtut o «areté» del savi, que no reconeix cap altra pàtria natural que el món sencer, ni altres lleis vàlides que les de la naturalesa, i no accepta els Déus ni les institucions consagrades per la comunitat.

L'EPICUREISME.

Epicur va néixer a l'illa de Samos l'any 341. Cal destacar que a Colofó, on va residir durant deu anys, va ser alumne de Nausífanos, un filòsof atomista, deixeble de Demòcrit i de l'escèptic Pirró. Encara que més tard va dirigir crítiques i insults apassionats contra Nausífanos, tot sembla indicar que la seva relació amb aquest va ser decisiva per a la seva formació intel·lectual. Després Epicur es traslladà a Mitilene i allà va establir la seva primera escola de filosofia, de curta durada ja que sembla ser que per rivalitats professionals amb els aristotèlics de la ciutat, va haver d'abandonar-la.

L'any 306, quan el filòsof tenia 35 anys, torna a Atenes, ara ja definitivament, per fundar-hi la seva escola. A Atenes viurà voltat d'un cercle d'amics íntims i deixebles, fins a la seva mort trenta-cinc anys després. Per poder impartir la seva doctrina amb independència de tota imposició oficial, Epicur va comprar una casa i, no gaire lluny, un petit terreny, el «jardí». Aquest era més aviat un hort, on demés d'oferir un àmbit perfecte per a les tertúlies i convivència amistoses, servia per al conreu en cas de necessitat. El jardí proporcionava un bon lloc per a la vida intel·lectual a un grup d'amics, entorn a la figura venerada del mestre Epicur. En aquesta escola s'admetien persones de totes les classes socials, fins i tot les dones (cosa insòlita en una escola filosòfica), o esclaus.

Epicur va escriure nombroses obres, uns tres-cents rotlles de paper, segons Diògenes Laerci, de les quals tan sols ens han arribat breus fragments.

1 La «canònica» o les normes del coneixement humà.

La canònica no és una filosofia racional, ni tampoc una lògica en el sentit estricte del terme. Epicur es manifesta en contra de tots els mètodes científics com ara les definicions, les demostracions i les divisions o classificacions. La filosofia del coneixement que ell propugna es limita, doncs, a l'estudi d'unes normes mínimes per mitjà de les quals es pugui establir un criteri de veritat, fonament necessari de tota certesa.

Per a Epicur, l'únic criteri de veritat i el fonament de tota certesa és l'evidència sensible. Aquesta és autosuficient i no pot ser refusada per res. És indubtable que l'error no pot provenir mai de la sensació, puix que les sensacions sempre diuen la veritat. La causa de l'error és determinada per la interpretació anomenada «opinió» o «suposició».

Com a conseqüència d'un seguit de percepcions repetides sobre un mateix objecte, la ment amb l'ajut de la memòria, que conserva els continguts sensibles, forma els

«conceptes previs» -dits també, anticipacions, ja que precedeixen tota operació mental-. Aquests conceptes, condició necessària i prèvia del coneixement racional, constitueixen un segon criteri de veritat.

L'error sempre és causat pel judici, que consisteix en una falsa correspondència entre la nostra imatge i l'objecte extern.

2-La física atomista d'Epicur.

Epicur adoptà el model d'interpretació física proposada pels atomistes per dues raons:

En primer lloc, perquè li permeté fonamentar científicament la seva teoria del coneixement -ja que introduí en el seu sistema la teoria dels «eidola o petites imatges» de Demòcrit, els quals van de l'objecte a l'òrgan sensorial i produeixen sempre la certesa-.

En segon lloc, per raons pràctiques i utilitàries, puix que creia que per mitjà de l'atomisme podria deslliurar els homes de les supersticions de la religió i orientar-los vers una vida feliç. Aquestes supersticions, que són la causa de l'angoixa i la intranquil·litat de les ànimes, es redueixen a tres, a saber: el temor a la mort i la vida posterior; el temor als Déus i a la seva justícia; i el temor a la fatalitat o encadenament universal de les coses de l'univers.

Epicur, seguint la teoria de Demòcrit, afirma que els elements últims dels quals està format l'Univers són els àtoms i el buit. Aquestes són les úniques substàncies reals, i fora d'aquestes dues realitats no existeix res més.

Els àtoms són unitats materials, extenses, compactes, invisibles, que ocupen un lloc o espai que és el buit.

Per a Epicur, les dues condicions necessàries per explicar l'origen del món a partir dels àtoms són: la força de la gravetat i el xoc interatòmic (que es produiria per una espècie de desviació espontània dels àtoms: el «clinamen»).

L'ànima humana, com a element que forma part de l'univers, està també formada per àtoms i consta d'una part racional i una altra d'irracional que és la vida. A partir d'aquesta interpretació mecanicista de la naturalesa del món i àdhuc de l'ànima, Epicur pot conjurar tots els temors que procedien de la religió. Així doncs, la por als Déus s'esvaeix per mitjà d'una comprensió científica de la naturalesa de les coses. La por a la mort també desapareixerà, ja que l'ànima deixarà d'existir quan es corrompi el cos, ja que sense ell no pot existir. La mort en conseqüència, no l'hem de témer perquè ni és un mal ni un bé; mentre existim, la mort no és; quan la mort és, nosaltres ja no som. En el cas del tercer temor, si els àtoms tenen, com hem vist, una mena de moviment espontani que els fa desviar de la seva trajectòria, en aquest món res no és necessari, i sense necessitat no podem parlar pas de fatalitat. Aquesta espontaneïtat dels àtoms és la font de la nostra llibertat,

som nosaltres, homes lliures, els senyors del nostre destí i cap força aliena a nosaltres no podrà governar sobre les nostres accions.

3. La moral hedonista d'Epicur.

L'objectiu de tota moral és la d'ordenar la conducta de l'home de manera que sigui possible assolir una vida feliç. Epicur, en la fonamentació ètica de la conducta humana, parteix del supòsit biològic que tot ésser per naturalesa cerca el plaer i evita el dolor. Es tracta d'una tendència innata, però què vol dir plaer? En primer lloc, no es tracta del plaer momentani i fugaç de les sensacions passatgeres. Aquestes sensacions sempre tenen com a conseqüència el dolor. Segons això, s'imposa un càlcul de plaers per a saber de tots els béns de què disposa l'home - externs, materials i espirituals-, quin d'ells és el més durador i comporta un mínim dolor. Un càlcul racional de plaers anteposa els plaers estàtics -això és, l'estat de goig que resulta de la possessió del bé- als dinàmics - procés d'eliminació del dolor encaminat a la consecució de sensacions agradables-. El plaer ètic, com a fonament de la felicitat és per tant la salut del cos i la tranquil·litat de l'ànima, causada per l'equilibri de les parts de l'organisme. És per això que solament els béns de l'esperit poden assegurar un equilibri del cos i de l'ànima, doncs són més duradors, estables i equilibrats.

L'única condició que imposa l'ètica hedonista per a aconseguir la felicitat és, per una banda, «l'apartheia», que consisteix a no tenir sofriments corporals, i per una altra «l'ataràxia», que significa la impertorbabilitat de l'ànima.

Segons això, és clar que l'home savi coneix allò que li convé tant al cos com a l'ànima per arribar a ser feliç. La vida de la felicitat no és pas possible sense la saviesa. D'aquesta manera, la moral hedonista d'Epicur conclou afirmant que aquesta vida feliç necessita una activitat ascètica que li permeti de refrenar la impetuositat del cos a favor d'un equilibri harmònic i estable, i a la vegada regular les apetències anímiques, a fi i a efecte de trobar la quietud i la pau espiritual. En aquest sentit, aquesta moral pressuposa l'autosuficiència de l'individu, consistent en una saviesa pràctica, puix que el saber esdevé la font de tota virtut.

L'ESTOÏCISME.

Zenó fundador de l'escola estoica, va néixer a Cition -a l'illa de Xipre-, l'any 332 a.c, i arribà a Atenes als vint-i-dos anys. Allà va completar el seu aprenentatge filosòfic i va donar les seves ensenyances en el Pòrtic Pintat de l'àgora (galeria anomenada «Stoa Poikile»), i allà va morir en el 262 a.c.

Els principals estoics són els següents:

Estoa antiga: Zenó, Cleantes (que va dirigir l'escola durant el període 262-232) i Crisip de Solos (que la dirigí des del 232 al 204).

Estoa mitja: Paneci de rodes (185-130) i Posidoni (135-55).

Estoa nova: Sèneca (1-65), Epictet (50-125) i Marc Aureli (120-180).

1. La lògica dels Estoics.

Segons l'estoïcisme, només existeixen individus i el nostre coneixement és sempre un coneixement d'allò que és singular i concret. En conseqüència, la sensació es converteix en l'única font de coneixement. Aquesta doctrina postulava la negació de l'existència d'idees innates, ja que l'ànima humana és necessàriament una «tàbula rasa», i per a poder conèixer quelcom necessita sempre sensacions. Segons la teoria estoica, el criteri de veritat és la representació comprensiva. En general, cal afirmar que una representació és la imatge que en el subjecte és causada per una impressió externa. Quan la representació es manifesta d'una manera clara i evident, l'esperit es veu obligat a acceptar-la com a tal -assentiment-. Per tant, en tot coneixement, ultra l'aspecte passiu que comporta el fet de rebre impressions des de fora, hi ha també una operació o activitat mental determinada per l'acte d'afirmació de la raó. És aleshores quan podem parlar de representació comprensiva.

Malgrat el caràcter empirista de la doctrina epistemològica, creien en l'existència de nocions i idees generals -anticipacions- que es formen per l'acumulació d'imatges o representacions. El coneixement vertader depèn sempre de dues condicions: és necessari que es doni una representació de les impressions i que el subjecte accepti la certesa d'aquesta representació per mitjà d'una afirmació o assentiment intern.

2. La física estoica.

La física estoica té una clara influència d'Heràclit, així com de Plató i Aristòtil. De la influència del pensament heraclitià, cal destacar-ne la interpretació de la physis com a força generativa de tots els processos que es produeixen en el cosmos i que regeix amb la seva llei necessària -en quant a logos- l'esdevenir de tots els fenòmens. Aquesta concepció fou matisada per la introducció de dos principis de naturalesa material: un de passiu, identificat amb la matèria -terme d'origen Aristotèlic- i un altre d'actiu -l'esperit o pneuma-. Aquests dos principis formen un únic tot.

El principi actiu és la raó immanent o Déu; i el passiu, la matèria sense cap mena de qualitat. El principi actiu dóna vida a la naturalesa, conté les formes actives de totes les coses que es produeixen. Aquestes formes actives són com una espècie de Llavors que, per mitjà de la seva activitat, van produint tots els éssers concrets i individuals.

La concepció de la physis estoica no és ni materialista ni espiritualista, Déu no és solament l'ànima del món, és, a més, el principi del qual procedeixen tots els elements -ell, per condensació, es transforma successivament en aigua, aire i terra-. El conjunt de tots aquest elements barrejats constitueix el cos de l'univers. Quan el món es troba en el seu estat d'existència, la realitat queda dividida en matèria i esperit; però quan el món sigui de nou absorbit pel foc, totes les coses estaran confoses en la unitat del primer principi. La idea principal d'aquesta doctrina és la llei coneguda pel nom de Fat o Destí, que estableix l'encadenament inexorable de totes les realitats del món, ja que a l'univers tot està lligat i res no pot succeir d'una manera arbitrària i atzarosa.

3. La dimensió individual i social de l'ètica estoica.

El discurs ètic dels estoics és expressat per l'axioma, formulat per Cleantes, segons el qual la tendència de tot ésser té per objecte la conservació de la seva naturalesa. En relació amb els homes, viure d'acord amb la naturalesa vol dir viure segons els dictàmens de la raó. Aquest és el fi que determina l'actuació universal de cadascun dels éssers naturals. L'univers enter, igual com cada una de les seves parts, està sotmès a les lleis universals i inexorables de la raó universal. L'home, com a part de tot l'universal, no pot escapar-se de la necessitat natural.

En aquest context, és evident que tot està determinat per la força del destí o la providència del logos. L'home no és lliure per a canviar el rumb dels esdeveniments. L'única actitud que es pot adoptar per part de l'home és la submissió a l'inexorable destí.

Ja hem dit que, per als estoics, el bé o la fi de tots els éssers és obrar d'acord amb la seva pròpia naturalesa. I com que en relació amb l'home, la seva naturalesa és de caràcter racional, obrar segons la naturalesa significarà obrar segons la raó. Per la raó, al mateix temps que es viu segons la naturalesa, es viu també d'acord amb l'ordre universal.

La virtut és definida pels estoics com la raó recta o perfecta. Un home virtuós és aquell que no s'immuta pels esdeveniments externs, ni es deixa dominar per la impetuositat de les passions, com tampoc no està pendent de l'èxit, els honors, i la fama.

Tota acció realitzada per la recta raó és una acció bona; en canvi, les obres dolentes són fruit de la ignorància.

La saviesa consisteix a acceptar allò que un és, conèixer que tot està predeterminat pel destí i que el millor per a l'home és obrar d'acord amb la raó universal.

L'home és considerat un ciutadà del món. De l'individualisme radical d'Epicur hem passat al cosmopolitisme dels estoics, ja que els homes, en participar d'una mateixa naturalesa, han de participar per aquesta raó d'una societat universal.

L'ESCEPTICISME.

L'escepticisme, des del punt de vista teòric, és una actitud que postula la impossibilitat d'obtenir un coneixement cert i segur, ja que totes les coses són, en última instància, incognoscibles. L'iniciador d'aquesta tendència fou Pirró D'Elis, el qual, influït pel relativisme dels sofistes, afirmava que la raó humana era incapaç de conèixer l'essència íntima de la realitat. Mai no podem saber com són les coses; l'únic que coneixem és com es manifesten per a nosaltres. Tant les sensacions com les opinions que els homes obtenen a partir de les percepcions sensibles són diferents. És per això que a tota opinió que creiem encertada se li pot oposar la seva contrària; que dues opinions contradictòries poden ser certes per a diferents persones; que no existeix una veritat absoluta i vàlida per a tothom. No afirmar res, ni negar res, ni preferir una cosa més que una altra, sinó dubtar de tot és l'actitud més assenyada. El savi és la persona que s'absté sempre de judicar, perquè sap que la ment humana mai no podrà arribar a descobrir la realitat íntima de les coses.

Així en l'aspecte moral ens trobem amb un relativisme ètic.

Segons l'escepticisme res no és mai bo ni dolent, ni just o injust, puix que el que per a un és el bé, per a un altre és tot el contrari. Davant d'aquesta situació, només ens resta una perfecta reserva en els nostres judicis. Per mitjà d'aquesta renúncia voluntària l'home podrà assolir la seva felicitat. I és precisament per la renúncia que hom pot aconseguir una indiferència absoluta enfront dels béns externs, la qual cosa ens proporcionarà una quietud i tranquil·litat en l'ànima.

És el savi l'únic que pot practicar l'abstenció de tot judici, ja que ell sap que la causa de tots els mals i de la intranquil·litat de l'esperit és sostenir i afirmar com a certes les nostres opinions.